

Vukota Vukotić

TRAGOM DOKUMENATA - O učešću Crnogoraca u Srpskoj revoluciji 1848/49. godine

Jedan od najvećih događaja u XIX vijeku svakako je bila Revolucija 1848/49. godine, iliti „Proljeće naroda“ kako su je kasnije nazvali. No, kao što reče Hobsbaum, kao i svako proljeće naglo je došlo i kratko je trajalo.¹ Prve revolucionarne iskre izbile su u Parizu, da bi se plamen revolucije širio po cijeloj Evropi, ostavljajući samo Veliku Britaniju, Rusiju i Osmansko carstvo² van toga požara. Veliki događaji i još veće ideje koje su pokrenule Revoluciju, zauvijek su promijenile svijet i utkale se duboko u istoriju čovječanstva. Osnovni razlog podizanja Revolucije bio je demokratsko-socijalni. U razvijenijim zemljama, poput Francuske, borba se povelala radi većih sloboda građanskog društva i viših prava radnika, a protiv konzervativnih režima nastalih nakon Napoleonovih ratova i po diktatu Bečkog mira 1815. godine. U ostalim zemljama koje su bile zahvaćene revolucionarnim dešavanjima borba se vodila za ukidanje feudalnih odnosa i uspostavljanje građanskog društva unutar jedinstvenih nacionalnih država.

Među zemljama u kojima je buknuła vatra revolucije našla se i Austrija. Stara klerikalno-feudalna Monarhija Habzburga, jedan od nosilaca Svete Alijanse, garanta konzervativizma i represionizma u Evropi, našla se u vihoru težnji za promjenama i uspostavljanju novog društva. Zbog toga, protiv režima bečkog dvora, digli su se skoro svi slojevi društva, građanstvo i seljaštvo, buržoazija i kmetovi, omladina i intelektualci, većinski i manjinski narodi. Demonstracije su izbile u najvećim centrima Carstva, Beču, Budimpešti i Pragu. Mada je osnovni motiv za podizanje Revolucije bio demokratsko-socijalni, vrlo brzo fokus revolucionara skinut je sa društvenih promjena i stavljen na nacionalna pitanja. Ovo je posebno došlo do izražaja u Mađarskoj. Revolucionari, predvođeni Lajošem Košutom i

¹ Erik Hobsbaum, *Doba kapitala*, 1848-1875, Zagreb 1989, 26.

² Naravno, ovo važi samo uslovno za Otomansku imperiju čije središte je bilo pošteđeno od revolucionarnih dešavanja, ali u pograničnim krajevima, posebno u evropskim provincijama, bilo je pokušaja. O tome vidjeti više u: Dušan Berić, *Socijalno-politička previranja u Bosni 1848. godine*, Istorijski časopis, knjiga XXV-XXVI, 1978-1979, Beograd, 139.

Lajošem Baćanijem, smatrali su da novo uređenje Monarhije mora biti riješeno prema nacionalnom pitanju. Novoosnovani Sabor u Budimpešti i samoproklamovana Vlada Baćanijja zato su bili više odraz kompromisa nego revolucionarnog djelovanja. Pored ukidanja kmetstva, mađarski revolucionari tražili su kompromis sa dvorom u Beču.³ Dok revolucionarne vlasti u Budimpešti nijesu bile spremne da do kraja izvedu socijalne i demokratske reforme svoje zemlje, ni predstavnici režima u Beču nijesu bili spremni za ustupke prema njima, što je kulminiralo otvorenim građanskim ratom, po principu „bellum omni contra omnes“.⁴ Zaista, dok je u početnim fazama Revolucije, naglasak bio na socijalnim reformama i ukidanju feudalnih odnosa, svi narodi na prostoru Monarhije bili su protiv režima u Beču. Prelazak na rješavanje nacionalnih pitanja doveo je do diferencijacije i osnivanja narodnih pokreta sa međusobno suprotstavljenim ciljevima. Pobunu protiv represivnog meternihovog režima u Budimpešti 13. marta 1848. godine podržali su i predstavnici ostalih naroda u zemljama krune sv. Stefana. Srpski predstavnici, posebno omladina koja se nalazila u Pešti, Požunu i Budimu, jasno se izjasnila za podršku naprednom i demokratskom pokretu Mađara, a protiv dvora u Beču.⁵ I prvi zahtjevi srpske inteligencije u Mađarskoj bili su umjereni i usmjereni na definisanje položaja srpskog naroda unutar mađarske države, a srpski predstavnici, Pavle Trifunac, Isidor Nikolić, Teodor Pavlović, Đorđe Stojaković i Jovan Subotić izjavili su u listu „Hirlap“ da im je „misao škodljivog separatizma i otopljenja“ strana.⁶ Srpska inteligencija i srpski „notabiliteti“ u Pešti u to vrijeme smatrali su da je jedino povoljno tlo za revolucionarni pokret u srpskog naroda u stvari preko Save i Dunava, tj. u Osmanskoj carevini. Tako Jaša Ignjatović piše u „Srbskim novinama“ o ustanku u Evropskoj Turskoj i razrađuje planove za tako nešto. Prema njegovim idejama na Turke prvi treba da udare Crnogorci i pođu u susret Srbijancima,⁷ koji jednu vojsku treba da upute u Bosnu, a drugu u Bugarsku. O tome će dati sljedeću izjavu: „Neka pukne top, koji će prestol Osmanov tako zatresti da se prevrne“. No, to se mora izvesti što pre, pošto već sutra Tursku mogu okupirati Rusi, „pak će onda drugačiji gospodar povikati: Mir vam!“⁸ Ove ideje dovele su do razdvajanja srpskog nacionalnog pokreta od Ilirskog pokreta u Hrvatskoj. Dok se Ljudevit Gaj preko svojih *Novina* javno odijelio od srpskog pokreta i tražio otvorenu borbu protiv Mađara i saradnju sa Bečom, srpski predstavnici, predvođeni patrijarhom Josifom Rajačićem, više su bili za saradnju sa vlastima u Budimpešti, smatrajući da preko njih mogu ostvariti prava za sebe. Ipak, dio srpske inteligencije vezane za Beč podržao je Ilirski pokret, a među njima su bili Đura Daničić, Božidar Rolulić i Svetozar Miletić.⁹

Na drugoj strani ovih događaja stajala je Crna Gora. Vladika Petar II Petrović Njegoš sa zanimanjem je posmatrao revolucionarna dešavanja u Habzburškoj monarhiji. Razvoj

3 Čedomir Popov, *Građanska Evropa*, knjiga 2, 261.

4 Isto, 262.

5 Slavko Gavrilović, *Srbi u Revoluciji 1848-1849*, Istraživanja 5, Novi Sad, 1976, 231.

6 Isto, 233.

7 Što je ideja koja se i kasnije održala. Tako je prema planu balkanskih saveznika Crna Gora trebalo da prva napadne Tursku u I balkanskom ratu i navuče na sebe najveći dio osmanskih trupa.

8 Slavko Gavrilović, nav. djelo, 234.

9 Isto, 235.

revolucionarnog pokreta u slovenskih naroda u Monarhiji vladika Rade je pratio ne samo kao jedan od susjeda Bečke carevine, već i kao oduševljeni pristalica jugoslovenskog pokreta. U stvari, možemo tvrditi da kod vladike Rada postoje dva različita pogleda na Revoluciju. Prvi njegov pogled kao vladara jedne zemlje, čisto politički i pragmatičan, direktno je vezan za interes Crne Gore i njenog naroda. Drugi, pogled rodoljuba i pjesnika, prožet romantičarskom idejom o slobodi slovenskih naroda, na Balkanu i šire, oslanjao se na razvijanje ideja o jugoslovenskom jedinstvu.¹⁰ Vođen realpolitičkim rasuđivanjem i nacionalnim interesima svoje zemlje, Petar II utvrđuje politiku nemiješanja u unutrašnje probleme Habzburške monarhije. Održavanje mira i dobrosusjedskih odnosa sa Austrijom u interesu je Crne Gore, koja je nedugo prije toga, 30. VIII 1841. godine, potpisala sa Monarhijom ugovor o teritorijalnom razgraničenju. Ovaj ugovor predstavljao je neku vrstu priznanja samostalnosti Crne Gore od strane Beča. Iz tog razloga, vladika Rade nije želio da remeti uspostavljene dobre odnose sa Austrijom od koje je zavisila trgovina Crne Gore koja se odvijala preko pazara u Budvi i Kotoru. Prvi glasovi o revolucionarnim dešavanjima u Habzburškoj monarhiji u Crnu Goru su došli iz Dalmacije. Već 22. III 1848. godine narod u Veneciji, pod vođstvom Nikole Tomazea i Maninija proglasio je otcjepljenje od Beča i ponovno uspostavljanje Republike sv. Marka.¹¹ Glasovi o ovim događajima pronijeli su se duž cijele istočnojadranske obale. Revolucionarni zanos zahvatio je i narod Boke Kotorske. To je natjeralo austrijskog upravitelja Boke Eduarda Grija da se obrati za pomoć Petru II u nastojanju da smiri strasti i uspostavi red. Povodom toga Njegoš na Cetinju štampa 20. maja 1848. godine jedno „Objavljenije“ u 500 primjeraka i šalje ga u Boku. U njemu narodu Boke, koji se po njemu, „nepokoran pokazao svojem zakonitom česaru Ferdinandu I bez ikakve uzroka ni nevolje nego po primjeru drugih maniti(h) naroda koji će sebe i vas bez ikakve potrebe upropasiti“ poručuje da se pokore austrijskim vlastima. Nadalje Petar II ih upozorava da „...ako pak ne hoćeste poslušati znadite da ću vam ja – s dozvoljenjem austrijske vlade - s mojim Crnogorcima nazvati dobro jutro i da ću vam grđi no Turčin biti...“¹² Ovo „Objavljenije“ najrječitije oslikava stavove o Revoluciji Njegoša kao vladara. Kao vladika i gospodar jedne zemlje, inače i sam apsolutista, Petar II nastoji biti dosljedan branilac konzervativnog poretka Evrope i stavlja se u odbranu svih legitimnih vladara. Naravno, u kreiranju Vladičinih stavova veliku ulogu igrali su i stavovi Rusije, koja je bila zaštitnik, pokrovitelj i jedini finansijer Crne Gore toga doba, a ujedno i prvi garant konzervativnog međunarodnog poretka u Evropi stvorenog Bečkim mirom 1815. godine. Vladičin proglas imao je efekta jer već 1. juna 1848. godine u Prčnju se sastaje Skupština naroda Boke i odgovara Vladici da nemaju namjeru da se bune protiv vlasti i da se izjašnjavaju za prisajedinjenje sa Trojednom kraljevinom pod „žezlom česarskim“.¹³ Zbog toga, i Bokeljski upravitelj Grij šalje pismo zahvalnosti Vladici. Smirujući strasti u Boki, Njegoš dokazuje Monarhiji da je predan u čuvanju dobrosusjedskih odnosa.

10 Dragoje Živković, *Istorija cmogorskog naroda*, tom II, Cetinje 1992, 496.

11 Isto, 496.

12 *Sabrana djela Petra II Petrovića Njegoša*, Njegoševa pisma, tom 9, Prosveta, Beograd, 1955, 385.

13 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1847-48, dok. 35.

O revolucionarnim dešavanjima širom Monarhije, ne samo u neposrednom susjedstvu, na Cetinju je vladao veliki interes. Petar II i ostali glavari crnogorski, sa zanimanjem prate sve što se dešava u Zagrebu, Vojnoj Krajini i Vojvodini. Sa odobravanjem je primljena vijest o stvaranju Trojedne kraljevine 15. III 1848. godine i postavljanju generala Josipa Jelačića, za bana Hrvatske. Takođe oduševljeno je primljena vijest o odlukama Majske skupštine u Sremskim Karlovcima i proglašenju Srpskog vojvodstva. Vladika Rade je naročito bio zadovoljan vijestima o ponovnom uspostavljanju Patrijaršije.¹⁴ Na postavljanje barona Jelačića za bana Petar II je gledao kao na legitimne poteze vlade i cara u Beču i u tom smislu ih je odobravao. Uviđajući razmjere događaja koji su zahvatili Stari kontinent i Monarhiju i shvatajući njihov istorijski značaj, Petar II odlučuje da bude učesnik a ne samo nijemi posmatrač. Ubrzo stupa u kontakt sa samim banom Jelačićem nudeći mu vojnu pomoć. Međutim, u ostvarenju tog nauma vladika Rade je naišao na više problema. Prvi problem je bio čisto logističke prirode i ticao se transporta Crnogoraca do mjesta gdje bi mogli stupiti u carsku vojsku. O tome svjedoči Njegoševo pismo Mihailu Vukoviću u kome ga obavještava da je namjerio poslati oko 1.000 Crnogoraca u Senj i Rijeku kako bi se tamo pridružili odredima bana Jelačića u borbi protiv Mađara. No, u tome ne može uspjeti, jer mu nedostaju brodovi koji bi ih prevezli uz dalmatinsku obalu.¹⁵ Drugi problem koji je stajao pred vladikom bio je diplomatske prirode. Slanje pomoći u Austriju značilo je direktno miješanje u unutrašnje poslove susjedne zemlje. Austrijske vlasti nijesu sa odobravanjem gledale na takav potez, a bilo je upitno i kako će se u tom slučaju ponijeti Osmanska carevina. Vijest o slanju kontigenta Crnogoraca u pomoć banu Jelačiću uzbunila je vlasti u Dalmaciji, a izgleda i u samom Beču, o čemu govori pismo dalmatinskog guvernera Turskog, koji pokušava da, na jedan fin i diplomatski učtiv način, odvрати Njegoša od ostvarenja svojih zamisli. Zato, Turski piše Petru II da „bilo bi (dobro) ovu ekspediciju ne preduzimati ili je odložiti jerbo bi to... Bana u nemalu nepriliku stavilo”.¹⁶ Vladika Rade je odlično razumio namjere guvernera Turskog i zato mu u odgovoru piše: „Vidjeći da moja sabrača Srbi i Hrvati pokazuju se najavno da pravcem idu naklonjeni k narodnosti i k poretku i mene je ista misao oduševljavala koja i Crnogorce, ako ustanak Srbah i Hrvatah ne bi bila slijepa neka podstreka, koja bi na opšte naše poruganije pred svijetom služila”.¹⁷ Sljedstveno tome, i ban Jelačić piše Njegošu 1. XII / 19. XI 1848. godine iz Beča i zahvaljuje mu se na spremnosti da uputi pomoć ali da diplomatske prilike ne dozvoljavaju da se taj plan realizuje.¹⁸

Dok je Petar II radio na prevazilaženju diplomatskih i drugih prepreka kako bi pomogao „sabraći” u Monarhiji, dešavaju se stvari koje nas ovdje mnogo više zanimaju. Od proljeća 1848. godine na prve glasove o previranjima u Ugarskoj i naznake borbe za prava srpskog naroda u Crnoj Gori se govori o slanju pomoći u Južnu Ugarsku. Prve vijesti koje su stizale u Crnu Goru bile su više proizvod propagande panslavističkog pokreta nego realna slika na

14 Dragoje Živković, nav. djelo, 499.

15 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1847-48, dok. 42.

16 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1847-48, dok. 45.

17 Dragoje Živković, nav. djelo, 501.

18 Isto.

terenu. U prvi mah činilo se, da ustanak treba da bude usmjeren protiv Turske i u njemu bi Crna Gora svakako igrala zapaženu ulogu. Takvom idejom zanosila se i srpska inteligencija u Ugarskoj. U ovoj fazi revolucionarnih dešavanja, u martu i aprilu 1848. godine, glavni medijator između Crne Gore i srpskih predstavnika u Ugarskoj, a i u cijeloj Monarhiji, bio je Matija Ban. Njegošev prijatelj, pobornik jugoslovenske ideje, franjevac, povjerenik beogradske vlade, održavao je veze sa svim najznačajnijim faktorima po pitanju ujedinjenja južnoslovenskih naroda, od vlasti u Srbiji, preko ilirskog pokreta Ljudevita Gaja, do Njegoša. Kao takvog, prepoznale su ga i austrijske vlasti koje o njemu kažu: „Juče 27 o. m. najposle je oputovao Matija Ban preko Zemuna u Dalmaciju...; taj tromi spletkaš uzeo je učešća u svim panslavističkim smutnjama u Srbiji i nedavno u dinastičkom pokretu“.¹⁹ Zaista, Matija Ban je preduzeo to putovanje u Dalmaciju o čemu je uredno obavještavao Stevana Knićanina o raspoloženju naroda i na šta je sve naišao na tom putu. Kao jedan od razloga za ovaj put Matija Ban navodi i odlazak u Crnu Goru radi dostavljanja pisma vladici Radu od bana Jelačića. Tako u jednom pismu Knićaninu iz Splita Ban piše sljedeće: „Zalud sam naveo da idem s porukom bana Jelačića crnogorskom vladici i pokazao mu (lokalnom načelniku) banovo pismo. Načelnik mi primijeti da bi me to još više izložilo jarosti građana koji neće da znaju ni za bana ni za vladiku nego za Mletačku Republiku“.²⁰ Tako je u aprilu 1848. godine Matija Ban po prvi put stigao na Cetinje. Od tada, sve do Njegoševе smrti 1851, u Crnu Goru će ovaj Dubrovčanin dolaziti četiri puta.²¹

No pored ovih posrednih veza Srba u Ugarskoj sa Crnom Gorom, očigledno je da su postojali i mnogo veći kontakti između njih. Nažalost, u izvorima nije ostalo puno traga o tome, ali cilj ovog rada je da ih koliko može utvrdi i spomene. Još i prije Revolucije 1848/49. godine potiču veze Crne Gore sa Srbima u Južnoj Ugarskoj. Krajem XVIII vijeka, tačnije 14. X 1784. godine, u Sremskim Karlovcima se za vladiku hijerotonisao Petar I Petrović Njegoš.²² Nakon toga ostaju određene veze između Crne Gore i buduće Vojvodine. U danima kada su se revolucionarna dešavanja u Južnoj Ugarskoj tek zahuktavala bilježimo jedno svjedočenje o Crnogorcima na tom području. Naime, dok srpski predstavnici Đorđe Stratimirović i Aleksandar Kostić pregovaraju u Pešti sa Košutom, izaslanik mađarske vlade, kapetan Kasanji, dobio je zadatak da u aprilu i maju 1848. godine obiđe Južnu Ugarsku i podnese izvještaj o tamošnjoj situaciji. U njemu kapetan Kasanji opisuje svoju posjetu Karlovcima: „Pošto je parobrod mogao pristati samo prilično daleko od varoši naredio je arhiepiskop da se upregnu kočije i da se ja natrag odvezem; potpuno naoružani Crnogorac u narodnoj nošnji pratio me je. Tada sam čuo od čoveka koji je samnom išao, da je on, dok sam ja kod arhiepiskopa bio, više takvih ljudi sreo“.²³ Ovo svjedočanstvo mađarskog kapetana jasan je dokaz o vezama buduće Vojvodine i Crne Gore i prije početka Srpske revolucije. Vlasti u Beču i Budimu su, naravno, najviše obraćale pažnju na

19 Majerhofer-Finelsonu, Beograd 16 (28) mart 1848, Radoslav Perović, *Građa za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848/1849*, Beograd, 1952, 36.

20 Matija Ban-Stevanu P. Knićaninu, 22. april 1848, Radoslav Perović, nav. djelo, 37.

21 Biljana S. Soleša, *Njegoš u memoarskoj prozi Matije Bana*, Sinteze, br 4, 2013, 29-41.

22 Dragoje Živković, nav. djelo, 260.

23 *Beleške kapetana Kasanji za mađarsku vladu*, maj 1848, Radoslav Perović, nav. djelo, 36.

dešavanja u Srbiji i stavove ustavobraniteljskog režima po pitanju prava Srba u Ugarskoj i eventualnog ustanka protiv Turske. Očigledno je da nijesu mogle ni da zamisle da neki uticaj koji bi Crna Gora mogla da ostvari u Južnoj Ugarskoj s obzirom na geografsku udaljenost. Kao što smo već vidjeli, austrijske vlasti su se obratile Njegošu povodom suzbijanja bune u Boki Kotorskoj i to je jedino područje gdje su mislili da Crna Gora može imati uticaja.

Međutim, nakon Majske skupštine 1848. godine u Sremskim Karlovcima, posebno nakon otpočinjanja direktnog oružanog sukoba sa revolucionarnom vladom u Pešti u junu, Srbi Južne Ugarske tražili su saveznike od Bukurešta do Trsta. Majskoj skupštini prisustvovali su ljudi iz svih krajeva Srpstva.²⁴ Kako je Crna Gora u to vrijeme imala status vječitog vojnog logora u planinama sigurno je da novoformirane vlasti tek proklamovanog Srpskog vojvodstva nijesu imali ništa protiv i crnogorske pomoći u sve izvjesnijem sukobu sa Mađarima. Zaista, ta pomoć, malog broja Crnogoraca koji su se već zatekli u Južnoj Ugarskoj, bila je dragocjena za srpski pokret još od samog početka sukoba.

Kao što je već istaknuto, Vladika crnogorski imao je želju i kovao je planove kako da pomogne slovenskim narodima u Habzburškoj monarhiji. Njegova namjera da uputi ljude u Austriju propala je zbog složenih diplomatskih odnosa. U tu svrhu Njegoš je stupio u kontakt sa hrvatskim banom Jelačićem u namjeri da bude aktivan učesnik u odbrani južnoslovenskih interesa protiv germanskog i mađarskog nacionalizma. Iz tog razloga, Njegoš ostaje u kontaktu sa svim predstavnicima Ilirskog i panslovenskog pokreta, ali i sa srpskim knezom Aleksandrom Karađorđevićem. Kako je propalo zvanično slanje oružanih trupa u Monarhiju, Petar II nije odustao od ideje da bude aktivan učesnik tamošnjih događaja osjećajući da su to prelomni trenuci za istoriju i budućnost Slovenstva na Balkanu. Umjesto slanja ljudi u Južnu Ugarsku regularnim putem vladika Rade je, kako bi ostvario svoje zamisli, krenuo da šalje, ilegalnim putevima, dobrovoljce. Upravo zbog tih ilegalnih kanala kojima su ti „dobrovoljci“ stizali do ratišta mi danas malo toga možemo da kažemo o njima. Čak ne raspolažemo ni približnom cifrom o kojoj je tu riječ. Međutim, znamo sigurno da ih je bilo, jer je o njihovom boravku u Južnoj Ugarskoj tokom Revolucije ostalo traga u malobrojnim istorijskim izvorima iz tog perioda.

Najistaknutiji učesnik Srpske revolucije 1848/49. godine iz Crne Gore, svakako je Vule Crnogorac, kako je zabilježen u izvorima. On se istakao u prvim sukobima u Revoluciji. Naime, kako je car i njegova vlada u Beču, 10. juna 1848. godine, izdao manifest kojim se graničari Vojne granice stavljaju pod mađarsku upravu, a srpski pokret proglašava opasnim po državu, počela su naoružavanja i jedne i druge strane. Postupajući po naređenjima iz Pešte komadant tvrđave u Petrovaradinu, general Hrabovski, napao je 12. juna 1848. godine Karlovce sa namjerom da zauzme grad i rasturi Glavni odbor koji je stvoren odlukama srpske Majske skupštine.²⁵ Pored početne panike u srpskim redovima, branioci grada na čelu sa Đorđem Stratimirovićem uspjeli su da zadrže mađarsko-carske trupe i da ih na kraju natjeraju na povlačenje u Petrovaradinsku tvrđavu. Odred kojim je komandovao

²⁴ Slavko Gavrilović, nav. djelo, 248.
²⁵ Isto, 258

Stratimirović, bio je sastavljen, prema izvorima, od 30 do 40 Srbijanaca, a među njima je bio i Vule Crnogorac. Bio je to prvi sukob srpskih i mađarskih trupa u Revoluciji koji je rezultirao sa nekoliko desetina mrtvih na obje strane.²⁶ Do sada u istorijskoj nauci i obilnom historiografskom štivu vezanom za temu Srpske revolucije 1848/49, skoro da ništa nije bilo poznato o ličnosti Vula Crnogorca. Ovom prilikom želimo da prikažemo jedan zapis o njemu koji datira još iz 1901. godine. Naime, tada je u, tek pokrenutom, „Književnom listu“ na Cetinju, izašao članak pod naslovom „Bilješka iz 1848/49. godine“. U uvodniku ovog članka, novinar sa pijetetom govori o Srpskoj revoluciji i junaštvu srpskog naroda Južne Ugarske u borbi protiv Mađarske. Konstatujući srpsku hrabrost i žrtve koje je podnio narod u odbrani svojih prava i ciljeva, crnogorski novinar kaže sljedeće:

„A što u ovom slučaju, kao ni uopšte srpske hrabrosti i junačke borbe nijesu nagrađene dostojnom nagradom²⁷ – cjelokupnom narodnom slobodom i samostalnošću, jedini je tome uzrok svjetska politička sebičnost, jer sile ne biraju sredstva u interesu svoje veličine i ličnih koristi. Tako, dakle, ta njihova nesrećna politička sebičnost guši, gnjavi i potamnjuje mnogu istorijsku veličinu i sjaj, kao što je ugušila i srpsku Vojvodinu, za koju se potocima krv lila“.²⁸ No i pored toga ostala su mnoga herojska djela koja se pamte iz tog događaja pa novinar poziva da se ona pravilno i savjesno pribilježe kako ne bi ostala zaboravljena na marginama istorije. Kako bi doprinio tome da se heroji ove Revolucije spase od zaborava novinar, Mitar S. Vukčević, piše ovaj članak. Motiv za pisanje dao mu je poziv koji je još 1893. godine objavio neki M. L. u listu „Brankovo kolo“ br. 11. U tom listu objavljeno je kao pitanje za sve ljude od pera „Ko zna da kaže koju više o *Crnogorcu Vulu* koji je sa nekolicinom druga svojih stao na kapiju Karlovačku i jednom svojom puškom isprečio se na put hiljadama naoružanih neprijatelja i njih od varoši odbijao?“²⁹ Kako bi odgovorio na postavljeno pitanje Mitar Vukčević se stavlja u ulogu historičara. Najprije navodi kako su odmah po izbijanju sukoba u Južnoj Ugarskoj mnogi dobrovoljci iz Srbije, Crne Gore, Hercegovine, Bosne pohitali u pomoć srpskom narodu i njihovoj borbi protiv Mađara. Međutim, zaključuje Mitar, već u njegovo vrijeme se može naći malo podataka o tim dobrovoljcima, koji nikad nijesu zavođeni kao regularni borci na obje strane, pa su istorijski izvori o njima jako oskudni. Ipak, pomen Vula Crnogorca, kao jednog od prvih branitelja srpskih prava u novostvorenoj Vojvodini, vrijedan je pažnje i dostojan da se o njemu napiše i koja riječ koja bi ga odbranila od istorijske anonimnosti. Novinar Mitar Vukčević o njemu kaže sljedeće:

„Vule je rođen u selu Crncima u Piperima od oca Vasa i matere Make. Vule je bio dijete, kad mu je otac poginuo, te, kao što obično ovamo u takvoj prilici prozovu siročad, prozovu i njega po materi, Vule Makin. On je bio potomak kneza Vujadina i Gaša Vujadinova o kojima postoji divna narodna pjesma: „Udar na ovce kneza Vujadina oko 1754. god“.³⁰

26 Isto.

27 Mada malo prije toga u članku novinar kaže da Srbi jesu dobili tada "već danas na žalost pokojnu - Vojvodinu."

28 *Književni list*, članak *Bilješka iz 1848/49 godine*, Cetinje, 1901, 93.

29 Isto, 94.

30 Pjesma je objavljena u "Ogledalu srpskom" drugo izdanje, na strani 101.

Ondašnji gospodar Crne Gore Petar II primi Vula kao dijete i siraka u službu kod sebe, gdje je i ostao do 1848. god, a tada s njegovim dopuštanjem ode u Srbiju, odakle je priješao u Mađarsku i stupio u dobrovoljce".³¹

Ovdje moramo skrenuti pažnju na neke greške koje novinar pravi u svom članku. Naime, iako Mitar Vukčević pokušava da se stavi u ulogu historičara, očigledno je da nije u potpunosti upoznat sa činjenicama i hronološkim slijedom događaja u Srpskoj revoluciji. Odmah upada u oči podatak da je Vule učesnik prvog oružanog sukoba Srba sa carsko-mađarskom vojskom 12. juna 1848. godine, te da tada nije mogao biti dobrovoljac u srpskoj vojsci, pa tako sigurno ne i poslat od strane Njegoša u Južnu Ugarsku. Lako je zaključiti da se Vule morao naći na prostoru novostvorene Vojvodine prije početka mađarsko-srpskog sukoba, a vjerovatno i Majske skupštine. Osvrćući se na kazivanje kapetana Kasanijija, koje smo naveli, možemo pretpostaviti da je Vule jedan od onih Crnogoraca koje mađarski agent pominje u svojim bilješkama. No, kako je članak Mitra Vukčevića pisan u duhu nacionalnog romantizma i oduševljenog patriotizma ovakve greške nijesu nešto preko čega ne bismo mogli da pređemo. Pišući o tome kako je Vule Crnogorac otišao po nalogu vladčinom u Južnu Ugarsku, novinar je želio da istakne ulogu vladara crnogorskog u svemu tome, a time i doma Petrovića, u namjeri da udovolji tadašnjoj cenzuri. Takođe, novinar je znao za slanje dobrovoljaca iz Crne Gore u Mađarsku pa možemo pretpostaviti da time ilustruje taj proces. Ali, priča o Vulu Crnogorcu se time ne završava. Mitar Vukčević uspijeva da otkrije porijeklo Vula Crnogorca i kaže da se prezivao Četković. Vule je u Vojvodini ostao do kraja rata, tj. do 1849. godine kada se vratio u Srbiju. Svojim činjenjem i iskazanom hrabrošću ostao je upamćen u srpskom narodu. Novinar *Književnog lista* priča da je nakon Revolucije, sam Lajoš Košut pisao knezu Aleksandru Karađorđeviću da želi da vidi i upozna Vula Četkovića. Knez je mu je izašao u susret i poslao Vula Košutu zajedno sa još jednim srpskim kapetanom. Priča se, kaže dalje Mitar Vukčević, da je nakon susreta Lajoš Košut darivao Vula znatnom sumom novca. Zbog toga, i zato jer je odbio da dobijenu sumu podijeli sa srpskim kapetanom, Vule Četković je, po povratku u Srbiju, bio prokazan kao agent vrbovan od strane mađarskog pokreta. Zato je bio napadnut i pretučen kako nam Mitar saopštava prilikom brijanja i da je jedva preživio taj incident. Saznavši za napad i nesreću koja je zadesila Vula Četkovića, vladika Rade je poslao za njega da dođe na Cetinje. Ipak, Vule Četković je po povratku u Crnu Goru od zadobijenih rana vrlo brzo preminuo.³²

Izveštaj o Vulu Crnogorcu, možda jeste najzanimljiviji i zbog epiloga koji mu je uslijedio, ali svakako nije jedini. O tome govori i Mitar Vukčević u nastavku svog članka. On navodi da je u *Uspomenama popa Jovan Joce Kovačevića* zabilježeno da je 20. jula 1848. godine u bici na polju Šovronj blizu Sentomaša ili Srbobrana, poginuo „veliki junak Marko Piperić, rodod iz Crne Gore".³³ Takođe u istom djelu se navodi da je 12. oktobra iste godine u boju kod Siriga, u siriškoj pustari, učestvovalo nekoliko Crnogoraca, da se među njima naročito

³¹ *Književni list*, članak *Bilješka iz 1848/49 godine*, Cetinje, 1901, 94.

³² Isto.

³³ Isto.

odikovao Spasoje Petrović. Nažalost, novinar o ovoj dvojici ne umije da kaže nešto pobliže, iako piše sa vremenske distance od skoro pola vijeka, što svakako nije preveliki period da bi se učesnici takvih prelomnih istorijskih događaja tako lako zaboravili. Nešto više podataka o Crnogorcima učesnicima Revolucije 1848/49. godine našli smo u istom časopisu, ali drugom članku. Sasvim uzgredno, novinar pominje Petka kapetana, koji je zbog svog učešća u Revoluciji ušao u narodnu epsku pjesmu. U članku se osvjetljava njegova ličnost i utvrđuje se da je riječ o Petku Mašovu Radičkoviću iz Zete. Jedan od istaknutih članova uglednog zetskog bratstva, koje je uvijek važno za saveznika i jataka Crnogorcima u njihovoj borbi protiv Turaka, Petko je bio učesnik Revolucije 1848/49., i zaista je stigao do čina kapetana.³⁴ Pored njega, pominje se i njegov brat Iljo Mašov Radičković i pop Tomo Radičković koji nijesu učestvovali u Revoluciji, ali su bili istaknuti u borbama protiv Turaka. Posebno pop Tomo koji je učestvovao u Prvom osvajanju Žabljaka Crnojevića 1835. godine i o tome kasnije ostavio jedan nezavršen zapis.³⁵ Pored Mitra Vukčevića, prikupljanju sjećanja i informacija o crnogorskim učesnicima u Srpskoj revoluciji pridružilo se i Uredništvo *Književnog lista* u kojem je članak izašao i pozvao svakog ko zna nešto o njima da se javi i da će oni rado objaviti sve takve radove. Nažalost, *Književni list* na Cetinju je izlazio još samo jednu godinu, 1902, pa nije uspio da prikupi dalje izvještaje o crnogorskom učešću u Revoluciji.

Čak i ovako fragmentirani, zapisi o učešću Crnogoraca u Revoluciji predstavljaju istorijske izvore od velikog značaja. Njihova važnost počiva u činjenici da opisuju i tako nam otvaraju jedan novi ugao gledanja na događaje 1848/49. godine. Taj novi ugao samo podiže važnost Revolucije i njene tvorevine Srpske vojvodine, pokazujući koliko je to bio zaista velik i presudan istorijski događaj po istoriju Balkana i balkanskih naroda. Shvatajući njegovu veličinu i sudbonosnu ulogu, vladika Petar II je pohitao da uzme učešća u njemu. Nažalost, kao što smo već vidjeli, nije mogao da Crnu Goru i zvanično angažuje u tim događajima, ali je zato preduzeo neformalne korake kako bi bio njihov dio. Ti koraci podrazumijevali su slanje, i to ilegalno, dobrovoljaca koji su se borili u srpskim redovima tokom cijele Revolucije. Time se Vladika pridružio ostalim balkanskim pokrajinama koje su poslale svoje dobrovoljce. Možda upravo zbog učešća tih dobrovoljaca, čime je srpsko pitanje u Južnoj Ugarskoj samo dobilo na značaju, gnjevni Lajoš Košut proglasio u svom govoru Srbe za „gomilu odasvud pokupljenog razbojničkog ološa“.³⁶ Bilo kako bilo, Njegoš je bio duboko zabrinut za sudbinu srpskog naroda u novostvorenoj Vojvodini. O tome nam svjedoči brojna prepiska sa nekim od glavnih učesnika u Revoluciji. Direktano je stupio u kontakt sa banom Jelačićem i knezom Aleksandrom Karađorđevićem, a preko Matije Bana i sa rukovodstvom u Vojvodini. Najvrjedniji dokaz o tome sa koliko je interesovanja i žara Petar II pratio revolucionarna zbivanja u Južnoj Ugarskoj svakako je pismo Vladičino upućeno Đorđu Stratimiroviću. U njemu, sa pjesničkim oduševljenjem, Njegoš veliča njegovu hrabrost i za zasluge na bojnopolju dodjeljuje mu Obilića medalju, najveće crnogorsko priznanje.³⁷

³⁴ *Književni list*, članak: *Zapis o osvojenju Žabljaka 1835. godine*, Cetinje, 1901, 63.

³⁵ Isto.

³⁶ Dejan Mikavica, *Mihailo Polić-Desančić, vođa srpskih liberala u Austro-Ugarskoj*, Novi Sad, 2007, 26.

³⁷ *Sabrana djela Petra II Petrovića Njegoša*, nav. djelo, 399-400. U pjesmi Njegoš kaže: "Primi, srpski mladi viteže, za znak priznateljnosti ovaj dar od mene. Ovo je lik Obilića..."

Nažalost, mi danas ne možemo da kažemo koliko je Crnogoraca učestvovalo u Revoluciji ili da opišemo njihov put do fronta u Vojvodini. O njihovom angažmanu i hrabrosti koju su pokazali na bojnopolju, do nas su dospjeli samo mali fragmenti zapisani na marginama nečijih sjećanja. Zvanična dokumenta o ovim događajima ili samo čute o njihovom učešću ili se tek sporedno na njega osvrću. Zbog nedostatka istorijskih izvora njihovo učešće je potpuna nepoznanica za današnju istorijsku nauku. Jedino što dalje znamo o njihovoj sudbini je, da se na kraju Revolucije, prilikom dolaska ruskih trupa veliki broj njih pridružio carskoj ruskoj vojsci. Očigledno, dok su dobrovoljci iz Srbije bili primorani da se vrate u matičnu državu zbog pritiska Osmanske Porte na vladu kneza Aleksandra³⁸ velika privrženost i poštovanje Crnogoraca prema Rusiji odnijelo je prevagu. Na prvi pomen angažovanja ruskih trupa u Ugarskoj, Njegoš upućuje pismo caru Nikolaju I nudeći pomoć u borbi, tako što bi uputio odred od 4-5.000 Crnogoraca u Južnu Ugarsku. U suštini, Vladika nudi ruskoj vojsci isto što i godinu dana prije toga hrvatskom banu Jelačiću. Međutim, i ruski dvor ga je odbio na isti način kao i Jelačić, pa se u pismu grofa Orlova, zahvaljuje na ponudi i privrženosti ruskom caru, ali da bi za takav angažman bila potrebna saglasnost austrijskih vlasti.³⁹ Ovo je značajno i zbog toga jer se veliki broj Crnogoraca koji se već našao na prostoru Vojvodine pridružio ruskim trupama.

Skori i tragičan kraj Revolucije Njegoš je naslućivao već početkom 1849. godine. Njegova razmišljanja i refleksije o tome sadržane su u pismu knezu Aleksandru Karađorđeviću, u kome kaže: „Ne mogu propustiti ovaj zgodni slučaj da Vam se i pismeno ne poklonim pred g-na Jankovića, tako isto i da Vam moju svagdašnju želju ne napomenem. Vojvodstvo na slabe grane stoji, pa i da je sasvim osvobođeno od Madžara, za Srpstvo nikakva napretka, kako Srbi za sebe ne vojuju nego za tuđina“.⁴⁰ Njegoš u pismu ističe da je možda bolje bilo da su se revolucionarni događaji u Evropi iskorisćeni za ustanak u Otomanskoj imperiji, posebno u Bosni, gdje bi i Srbija i Crna Gora mogle bez problema da intervenišu. U toj situaciji, kako ističe vladika Rade, „...danas bi se u rukama imalo ono što se se ne bi moglo lako izgubiti“.⁴¹ Još neko vrijeme Vladika se zanosio mišlju o nekom opšteslovenskom ustanku protiv Turaka. Veliku ulogu u tim planovima odigrao je Matija Ban, kao specijalni agent srpskog dvora, koji je, kao što smo rekli, nekoliko puta dolazio na Cetinje. Ipak, međunarodne prilike nijesu dale da se tako nešto desi i Dubrovčanin je dobio instrukcije od vlade u Beogradu da prekine dalje akcije na organizaciji masovnog ustanka. Njegoš nije krio svoje nezadovoljstvo tom odlukom, ali je i sam morao odustati zbog narušenog zdravlja.⁴²

Iako je revolucionarni pokret naroda Dunavske monarhije na kraju ugušen ruskim oružjem i ponovo uspostavljen konzervativni apsolutistički režim u Beču, pod carem Franc Jozefom i kancelarom Bahom, borbe koje je srpski narod vodio u Južnoj Ugarskoj imale su velikog odjeka. Novi režim, prozvan Bahovim, proglasio je za vojvodu srpskog samog cara Franju

38 Slavko Gavrilović, nav. djelo, 279.

39 Dragoje Živković, nav. djelo, 507.

40 Sabrana djela Petra II Petrovića Njegoša, nav. djelo, 412.

41 Isto.

42 Dragoje Živković, nav. djelo, 508-509.

Josifa čime je obesmišljena borba srpskog naroda za svoja nacionalna prava. Ipak, srpski pokret i njegov herojski otpor nadmoćnoj mađarskoj sili naišli su na iskreno divljenje kod svih naroda Balkana. Naravno ni Crna Gora nije zaostajala. Vladika Petar II nije propustio priliku da istaknutim ličnostima srpskog narodnog pokreta podijeli crnogorska odlikovanja. Već smo vidjeli kako je to uradio sa Đorđem Stratimirovićem, a Obilića medalju Njegoš je poslao i Stevanu Petroviću Knićaninu. U prapratnom pismu uz medalju Njegoš mu piše:

*„Visokorodni gospodine, Stevane Knićanine,
Diko roda našega! Ti mi potpuno opravda ime vojnikah Dušanovih i Karađorđevih. Moja i svakoga pravoga Srbina velika je priznateljnost k Tebi. Ti si se iz same blagorodne gordosti rodu na žertvu dao i stradajućoj braći u pomoć pritekao. Radi toga ću Te ja vječno ljubiti i vječno uvažavati.
Iz čiste priznateljnosti k Tvojim podvizima šaljem Ti na dar lik besmrtnog Obilića. On će dobro pristajati na prsima pobjeditelja tomaševskog i spasitelja Pančeva. Zato ga primi, mladi vojvodo vitezova srbijanskih, s onom iskrenosti i ushićenjem s kojima Ti ga šalje uz najusrdniji bratski pozdrav
Vladika crnogorski
P.P. Njegoš“*

Ovo pismo poslao je vladika Rade 14. januara 1849. godine sa Cetinja. Njegov tekst, koji smo naveli u cjelosti, najbolje odražava i Njegoševu upućenost u događaje koji su se zbili u Južnoj Ugarskoj i njegovo divljenje herojstvu koje je iskazao srpski narod u Revoluciji. Stevan Knićanin se zahvalio vladici na poslatom odlikovanju pismom od 7. marta iste godine.⁴³ I nakon toga vladika je nastavio svoju korespondenciju sa Knićaninom koju je vodio sve do svoje smrti. Pored toga Petar II održavao je prepisku i sa patrijarhom Rajačićem. Ta prepiska se nastavila i nakon propasti Revolucije. I njega je vladika Rade odlikovao Obilića medaljom. Na tome mu se patrijarh zahvaljuje pismom od 5. II 1850. godine iz Beča, koje je poslao na Cetinje preko pukovnika Petrovića. U njemu patrijarh Rajačić obavještava Njegoša o svom radu nakon Revolucije.⁴⁴ Nažalost dokument koji je sačuvan izuzetno je oštećen pa nijesmo u mogućnosti da do kraja pročitamo patrijarhove riječi. Osim najistaknutijih ličnosti srpskog pokreta Njegoš je gledao da odlikuje i druge, manje poznate, učesnike Revolucije. Tako je u njegovim sačuvanim pismima ostalo i jedno kojim Vladika odlikuje srebrnom medaljom nekog kapetana Petra Ristića za njegovo vojevanje u Vojvodini 1848/49. godine. Mi nijesmo uspjeli da, i pored dobre volje i nemalog truda, uđemo u trag i odgonetnemo ko je spomenuti kapetan. Ipak prema tonu kojim je Petar II sastavio pismo mišljenja smo da se radi o srpskom oficiru ili nekoj ličnosti iz same Vojvodine.⁴⁵

Veze Crne Gore sa Vojvodinom ili srpskim narodom u Južnoj Ugarskoj nastavile su se i

43 Sabrana djela Petra II Petrovića Njegoša, Njegoševa pisma, tom 9, Prosveta, Beograd, 1955. godine, 413.

44 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1847-48, dok. 12.

45 NMCG-ABO, fond Petar II, fas. 1849-50, dok. 5, od 17. II 1850. godine.

nakon smrti vladike Petra II Petrovića Njegoša i to u oba pravca. Crnogorci su odlazili u Vojvodinu u potrazi za boljim životom, a iz nje su u Crnu Goru stizali učeni ljudi koji su nalazili posla u dvorskoj i državnoj upravi kod crnogorskih knjaževa. Da pomenemo samo primjer Mihaila Polit-Desančića koji je boravio na Cetinju za vrijeme knjaza Danila. To je doprinosilo i duhovnoj i kulturnoj saradnji između njih. Jačanje građanskih institucija u Crnoj Gori, razvoj štampe, poput lista *Glas Crnogorca* to potvrđuje. Sudbina srpskog naroda u Habzburškoj monarhiji i te kako je zanimala crnogorsku javnost. Objavljivane su vijesti o tome, uspostavljena je saradnja sa srpskim listovima u Vojvodini, iz kojih su crnogorski listovi preuzimali brojne članke i komentare novinara. Samo u *Književnom listu* kojeg smo koristili u ovom radu, imamo nekrolog posvećen Svetozaru Miletiću, koji je umro iste 1901. godine. U njemu novinar lista ima samo riječi hvale za pokojnika, a svoj članak završio je riječima „Srpski Panteon primajući Miletića, primio je u se jednog između najzaslužnijih“.⁴⁶ Koliko je uvažavan i cijenjen Miletić kao ličnost i njegov rad u Crnoj Gori vidimo i po tome što je njegov nekrolog uredništvo lista stavilo ispred nekrologa vojvodi Marku Miljanovu. Pored Miletića u istom broju *Književnog lista* objavljen je i nekrolog Stevanu Laziću, dugogodišnjem profesoru i direktoru Karlovačke gimnazije, poznatom srpskom klasičaru i pjesniku sa kraja XIX vijeka.⁴⁷ I prva činjenica govori u prilog tome koliko su u Crnoj Gori sa zanimanjem pratili dešavanja širom Balkana, posebno u srpskom narodu.

Ovaj rad ima za cilj da osvijetli i ukaže na jedno malo, čak i sporedno pitanje, unutar jednog velikog događaja. Zaista, teško da ima istorijskog događaja o kojem se toliko mnogo i rado pisalo kao što je Revolucija 1848/49. godine. Jednako, i kod nas i u svijetu. Relativna bliskost događaja i obilje građe svakako su doprinijeli tome. Pa ipak, čak i kod takvih događaja kojima je posvećena brojna literatura, objavljavani izvori o tome, raspravljano nadugo i naširoko, nađe se poneko pitanje ili neki ugao gledanja na koji nije obraćena pažnja ili se jednostavno preskočilo. Pitanje o učešću Crnogoraca u Revoluciji 1848/49. godine u Južnoj Ugarskoj jedno je od takvih. Kao tema istorijskog proučavanja ovo pitanje nije dobilo odgovarajuću pažnju. U dosta brojnoj literaturi o Revoluciji, koliko smo upoznati, nije napisano ni jednog jedinog slova o tome. Čak štaviše, smatralo se da takvog angažmana nije ni bilo, jer Njegoš nije imao uslove da pošalje ljude na vojvođansko ratište, a vodio je i miroljubivu politiku prema Austriji. Prema iznešenom u ovom radu vidimo da to nije bilo baš tako. Dobrovoljci iz Crne Gore ipak su našli put do Južne Ugarske i priključili se borbama za slobodu Srpskog vojvodstva i prava srpskog naroda u Monarhiji. Nažalost, danas sačuvana građa o tome je jako oskudna i uglavnom se posredno odnosi prema ovoj temi. Pomen Vula Četkovića i ostalih njegovih sunarodnika koji su vojevali ili čak i život ostavili na poljima Srema, Bačke i Banata, ostao je efemeran i prečutan u istorijskoj nauci. Sporadični i posredni izvori koji su ostali da svjedoče o njima i njihovom ratovanju bili su od strane istoričara zanemareni i preskočeni, zbog svoje škrтости i rasijanosti. Iako su ovi ljudi još od svojih savremenika i saboraca dobili priznanje za svoje učešće u Revoluciji za

46 Dr Svetozar Miletić, *Književni list, Naši pokojnici*, Cetinje, 1901, 49.

47 Isto, 53.

istorijsku nauku oni su ostali anonimni ili tek uzgredni likovi u jednoj velikoj priči. Zato za istoričara zaista predstavlja radost kada dobije priliku da istraživanjem više izvora i povezivanjem činjenica dođe do određenih novih saznanja, posebno kada se radi o tako velikim događajima kakva je Revolucija. Smatramo da ovi ljudi i njihove žrtve koje su ostavile traga i imale nemalu ulogu u srpskom ratovanju 1848/49. godine zaslužuju da im se danas oda počast za sve što su uradili na bojnopolju Vojvodine i da se njihova imena sačuvaju od zaborava. Da bismo bolje shvatili i predstavili značaj njihovog angažmana u Revoluciji bilo je potrebno da sagledamo i šire prilike tog vremena. Morali smo predstaviti poziciju Crne Gore u datom trenutku i odnos zvaničnih vlasti prema ovim događajima u njihovoj kompleksnosti, pa čak i dvoličnosti. Vidjeli smo da su odnosi između Crne Gore i Srpskog vojvodstva, iako su nesumnjivo postojali, bili skoro nevidljivi za istorijsku nauku. Veze Crnogoraca i Srba u Južnoj Ugarskoj trajale su i prije Revolucije, a nastavile su se i nakon toga. Međutim, te veze nijesu do kraja ispitane i ostalo je još dosta toga što treba proučiti i predstaviti naučnoj javnosti. Tekst je osmišljen tako da skrene pažnju na ovo pitanje i uputi na dalja istraživanja o ovoj temi. Ukoliko smo u tome uspjeli, cilj je ispunjen.